

РАСІЙСКАЯ І АЙЧЫННАЯ ГІСТАРЫЯ ГРАФІЯ ГІСТОРЫІ ГАРАДОЎ БЕЛАРУСІ Ў ХVІІІ – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХІХ СТ.

Даследчыкі-урбаністы распрацавалі канцэпцыю ўзнікнення і развіцця гарадскіх паселішчаў са старажытных часоў да нашых дзён. Асаблівую цікавасць у гісторыкаў і краязнаўцаў выклікае праблема эвалюцыі феадальнага горада ў перыяд разлажэння і крызісу прыгоннага ладу, зараджэння і развіцця буржуазных адносін.

Гісторыя беларускіх гарадоў ранняга і развітога феадалізму разглядалася ў працах даследчыкаў другой паловы ХІХ – пачатку ХХ ст. Удзяляючы ўвагу галоўным чынам палітычнаму развіццю гарадоў, гэтыя даследчыкі не разглядалі сацыяльныя пытанні ў сувязі з развіццём эканомікі гарадоў. Многа месца ў сваіх манаграфіях яны адводзілі пытанням рэлігійнай барацьбы паміж праваслаўнай і каталіцкай цэрквамі, а праблему эканамічнага развіцця гарадоў звязвалі з вынікамі гэтай барацьбы [1].

Дарэвалюцыйныя гісторыкі, закранаючы пытанні грамадска-палітычнага жыцця гарадоў, ўдзялялі ўвагу толькі асвятленню найбольш характэрных рысаў гарадскога ладу. Так, М.Ф. Уладзімірскі-Буданаў і У.Б. Антановіч закраналі, напрыклад, пытанне аб адміністрацыйна-судовай арганізацыі гарадской улады, выдзяляючы два этапы ў гісторыі гарадоў – вечавы і магдэбургскі. Змены ў кіраўніцтве гарадамі, на іх погляд, адмоўна адбіліся на іх эканамічным развіцці [2]. У працах гэтых буржуазных гісторыкаў не асвятляліся падрабязна пытанні сацыяльна-эканамічнага развіцця гарадоў Беларусі.

Апісальны характар носяць працы П.П. Сямёнава і У.П. Сямёнава [3], але ў гэтых даследаваннях утрымліваецца вялікі фактычны матэрыял па эканоміцы беларускіх гарадоў.

У працы П.І. Муллова разглядаліся пытанні гарадскога заканадаўства ў Расійскай імперыі канца ХVІІІ – першай паловы ХІХ ст. [4]. Прадоўжылі даследаванне гэтай праблемы І.І. Дзіцяцін, У.Дз. Калінін, А.А.Кізеватар, К.А. Пажытноў, А.А. Плашынскі, П.Р. Рындзюнскі і інш. [5].

Першымі працамі, у якіх размова ідзе пра сацыяльна-эканамічнае развіццё гарадоў Беларусі, былі даследаванні А.В. Бурдзейкі, М.В. Доўнар-Запольскага, В.Д. Друшчыца (Дружчыца), Т.І. Забелы, К.І. Кернажыцкага, У.І. Пічэты і інш. У гэтых працах разглядаліся не толькі праблемы эканомікі гарадоў, але і гісторыя самакіравання ў ХVІ – ХVІІІ стст [6]. Так, напрыклад, В.Д. Друшчыц у сваіх артыкулах “Войты і іх улада ў беларускіх гаспадарскіх местах з магдэбургскім правам” (1928) і “Магістрат у беларускіх местах з магдэбургскім правам у ХV – ХVІІІ стст.” (1929) прыйшоў да высновы, што магдэбургскае права, запазычанае ў Заходняй Еўропе, не дала гатовай формы для арганізацыі гарадской улады на Беларусі. Гэта права не проста пераймалася ў нямецкіх ці польскіх гарадах, а пэўным чынам выпрацоўвалася на месцы, пры актыўным удзеле гарадскога насельніцтва, якое імкнулася прыстасаваць запазычаныя формы права і арганізацыі ўлады да сваіх інтарэсаў [7].

Значны ўклад у распрацоўку пытанняў гісторыі беларускіх феадальных гарадоў унеслі Л.С. Абецэдарскі, Ю.І. Драгун, Э.М. Загарульскі, А.П. Ігнаценка, А.М. Карпачоў, З.Ю. Капыскі, П.Ф. Лысенка, В.І. Мялешка, С.А. Шчарбакоў і інш.,

якія ў сваіх даследаваннях дастаткова поўна асвятлілі сацыяльную гісторыю гарадскіх паселішчаў на тэрыторыі Беларусі і іх эканамічнае развіццё да канца XVIII ст. [8].

Прыватнаўласніцкія гарады Беларусі XVI – XVIII стст. даследаваны ў манаграфіі А.П. Грыцкевіча [9].

У працах А.П. Грыцкевіча, В.І. Мясешкі і М.Ц. Раманоўскага даследаваліся гісторыя мануфактурнай вытворчасці ў Беларусі, промыслаў, рамяства, а таксама рост гарадоў і гандлю, развіццё таварна-грашовых адносін і ажыццяўленне сувязей паміж гарадамі і вёскай [10]. В.І. Мясешка і М.Ц. Раманоўскі імкнуліся даказаць не толькі ранні пачатак генезісу буржуазных адносін, але і перабольшыць ступень развіцця капіталістычнай прамысловасці ў гарадах Беларусі.

У шэрагу манаграфій па гісторыі асобных гарадоў маюцца главы, якія прысвечаны праблеме эвалюцыі феадальнага горада ў капіталістычны [11]. У іх даецца характарыстыка многіх з’яў, выкліканых зараджэннем капіталізму, раскрываецца ўплыў буржуазных адносін на змяненне сацыяльнага складу насельніцтва гарадоў. Эканамічнае развіццё Віцебска ў XVII – першай палове XIX ст. адлюстравана ў працы Ф.І. Адашчыка [12].

Манаграфія А.П. Ігнаценкі “Рамесная вытворчасць у гарадах Беларусі XVI – XVIII стст.” змяшчае грунтоўную характарыстыку гарадскіх рамёстваў, а спроба аўтара паказаць эвалюцыю рамяства, заснаванага на феадальных адносінах, да капіталістычных рамесных майстэрняў, на наш погляд, выглядае непераканаўча. Так, аўтар робіць выснову, што разам з дробнымі рамеснымі майстэрнямі, у якіх працавалі цэхавыя рамеснікі, у другой палове XVIII ст. у гарадах Беларусі ў асобных галінах рамеснай вытворчасці сталі зараджацца формы капіталістычнай мануфактуры [13]. У доказ свайго вываду А.П. Ігнаценка прыводзіць прыклады заснавання Міхаілам Радзівілам у Слуцку ў 1758 г. фабрыкі паясоў, а ў Брэсце – суконнай мануфактуры, жалезапрацоўчага і цагельнага “заводаў” і гродзенскіх мануфактур, заснаваных Антоніем Тызенгаўзам, якія былі аддадзены ў арэнду мясцовым мяшчанам і купцам [14].

Па-першае, не ўсе названыя прадпрыемствы былі мануфактурнага тыпу; па-другое, не ўсе яны, у тым ліку і мануфактуры, былі капіталістычнымі, таму сцвярджэнне пра тое, што з’яўленне буйных майстэрняў і выкарыстанне наёмнай працы сведчыла аб зараджэнні ў рамеснай вытворчасці XVIII ст. элементаў капіталізму, не адпавядае рэчаіснасці. Рамяство ў гарадах Беларусі і ў першай палове XIX ст. захоўвала феадальны характар, бо заўсёды з’яўляецца антыподам капіталістычнай гаспадаркі і захоўвае элементы натуральнай эканомікі. Разлажэнне цэхавай сістэмы ў даследуемы перыяд таксама не сведчыць аб зараджэнні буржуазных адносін.

Яшчэ больш здзіўляе сцвярджэнне З.Ю. Капыскага, які бачыць наяўнасць пракапіталістычных з’яў у гарадскім рамястве яшчэ ў XVII ст. Ён лічыць, што з’яўленне скупшчыкаў рамесных вырабаў, ліхварства і крэдыту, адзінкавыя выпадкі выкарыстання наёмнай працы выступаюць доказам і пацвярджэннем буржуазных адносін [15].

Вывучэнне гісторыі асобных гарадоў Беларусі, назапашванне фактычнага матэрыялу дазволілі В.У. Чапко ў першым томе пяцітомнай “Гісторыі Беларускай

ССР” даць характарыстыку сацыяльна-эканамічнага развіцця гарадоў Беларусі ў першай палове XIX ст. У главе “Эканоміка ў першай палове XIX ст.” аўтар разглядае новыя з’явы ў сацыяльным і эканамічным жыцці гарадоў – рост колькасці і змяненне сацыяльнага складу гарадскога насельніцтва, арганізацыю рамеснай вытворчасці, знешняга і ўнутранага гандлю [16].

Гэтыя пытанні былі асветлены і ў манаграфіі В.У. Чапко [17], дзе асабліва ўвага надаецца перыяду крызісу феадалізму (30-50-х гг. XIX ст.). Аўтар разгледзела прычыны росту колькасці рамеснікаў і іх размеркаванне па спецыяльнасцях, таварнасць рамеснай вытворчасці і яе ўздзеянне на цэлавую арганізацыю, працэс перарастання ў прадпрыемствы капіталістычнага тыпу, змяненне колькасці і саставу купецтва, накіраванасць унутранага і знешняга гандлю, заняткі гараджан сельскай гаспадаркай і адыходнымі промысламі. Але трэба адзначыць, што большасць фактычнага матэрыялу і высноў з’яўляецца паўторам артыкулаў А.Ф. Вішнеўскага, надрукаваных яшчэ ў першай палове 70-х гг. XX ст. [18]. Сацыяльна-эканамічнаму развіццю гарадоў Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. прысвечана манаграфія А.М. Лютага [19].

Асаблівую цікавасць выклікае даследаванне В.В. Шведа, прысвечанае развіццю гандлю ў перыяд крызісу феадалізму. У складанай узаемасувязі працэсаў разлажэння старога феадальнага ладу і зараджэння новых, капіталістычных адносін аўтар змог выдзеліць і даказаць галоўнае – паступовае зараджэнне і развіццё капіталістычнага ўкладу, які выразіўся ў эвалюцыі кірмашоў у стацыянарныя формы гандлю, у росце колькасці гарадскога насельніцтва, развіцці капіталістычных форм прамысловасці [20].

Аднак цяжка пагадзіцца з вывадамі В.В. Шведа, што рамяство вырасла з адыходных промыслаў, а большасць рамеснікаў Беларусі працавала на рынак і паступова пераўтваралася ў наёмных рабочых. Нельга не пярэчыць аўтару і тады, калі ён сцвярджае, што адной з асноўных крыніц росту гарадскога насельніцтва беларускіх губерняў быў працэс дыферэнцыяцыі сялянства ва ўмовах крызісу феадалізму [21]. Па-першае, рамяство – гэта вытворчасць вырабаў на заказ і ніколі рамеснікі не былі звязаны з рынкам. Тыя, хто пастаўляў свае вырабы на рынак, былі дробнатаварнымі вытворцамі. Па-другое, панская сістэма вядзення сельскай гаспадаркі ў Беларусі перашкаджала перамяшчэнню сялян у горад для заняткаў промысламі, рамяством і дробнатаварнай вытворчасцю. Напрыклад, у перыяд з 1830 па 1839 год зафіксавана толькі каля 30 выпадкаў пераходу сялян у мяшчанскае ці купецкае саслоўі. Адной з асноўных крыніц папаўнення гарадскога насельніцтва ў беларускіх губернях, якія ўваходзілі ў межы “яўрэйскай аседласці”, было гвалтоўнае перасяленне царскім урадам яўрэяў з сельскай мясцовасці ў гарады і мястэчкі [22]. Таму, як сцвярджаюць даследчыкі гэтага пытання, тэмпы росту колькасці гараджан у Беларусі ў дарэфарменны перыяд былі даволі нізкімі і не адлюстроўвалі сапраўднага ўзроўню развіцця эканомікі рэгіёну.

Цікавы падыход да агульнай характарыстыкі гісторыі гарадоў аўтараў першага тома “Гісторыя рабочага класа Беларускай ССР”, прысвечанага фарміраванню пралетарыяту рэспублікі ў перыяд капіталізму. У першай главе “Рабочыя Беларусі да рэформы 1861 г.” адзначаецца, што “на працягу XVI – першай паловы XVII ст. феадальны спосаб вытворчасці ў Беларусі эвалюцыяніраваў ад вытворчасці

пераважна спажывецкага кошту да вытворчасці тавараў менавага кошту” [23], і гэта сведчыла, на іх думку, аб пачатку “руху грамадства да рубяжоў наступнай за феадалізмам гістарычнай эпохі” [24]. Далей аўтары робяць вывад аб тым, што развіццё гэтага працэсу затармазілася ў выніку паражэння антыфеадальнай барацьбы народных мас у 1648-1654 гг. і ваенных разбурэнняў другой паловы XVII – першай паловы XVIII ст. [25].

Нам здаецца недастаткова пераканаўчым тлумачэнне сацыяльна-эканамічных працэсаў, якія адбываліся ў XVII – першай палове XVIII ст. у Беларусі, толькі вынікамі антыфеадальнай барацьбы і ваенных падзей і іх уплывам на працэсы развіцця буржуазных адносін, асабліва ў гарадах і мястэчках.

Нельга не пагадзіцца з аўтарамі першай главы, калі яны сцвярджаюць, што другая палова XVIII ст. стала “часам развіцця новых з’яў у эканоміцы феадальнага маёнтка, сялянскай гаспадаркі і гарадоў Беларусі” [26]. Але калі гутарка ідзе аб развіцці капіталістычных адносін, то прасочваецца яўная тэндэнцыя да перабольшвання тэмпаў гэтага працэсу. Напрыклад, у даследаванні гаворыцца, што ў другой палове XVIII ст. мястэчкі становяцца цэнтрамі вотчыннай прамысловасці з выкарыстаннем наёмнай працы [27]. Намі ж падлічана, што ў канцы XVIII ст. з 2284 працуючых на прамысловых прадпрыемствах у мястэчках беларускіх губерняў толькі 620 чалавек былі вольнанаёмнымі, і гэта складала толькі 27% ад агульнай колькасці рабочых [28].

Большасць даследчыкаў бачаць праяўленне буржуазных адносін у паглыбленні грамадскага падзелу працы, пераўтварэнні рамяства ў дробную таварную вытворчасць, з’яўленні простага капіталістычнага кааперацыі і мануфактурнай вытворчасці з выкарыстаннем наёмнай працы. Тэарэтычнае азначэнне дробнатаварнага капіталістычнага прадпрыемства таксама не адрозніваецца вычарпальнай паўнатой. Аўтары сцвярджаюць, што да дробных капіталістычных прадпрыемстваў адносяцца немеханізаваныя прадпрыемствы з колькасцю рабочых да 16 чалавек [29], на якіх не было падзелу працы на аперацыі. Кіруючыся на такую тэарэтычную пасылку, да дробных капіталістычных прадпрыемстваў можна аднесці ўсе рамесныя майстэрні. Ва ўмовах цэхавага ладу сама прылада працы яшчэ настолькі зраслася з вытворцам, што па-сапраўднаму яна яшчэ не ўцягнута ў карыстанне. Калі пэўныя перадумовы мануфактуры ствараюцца ў нетрах цэха “ўнутры” яго (павышэнне кваліфікацыі, спецыялізацыя, вопыт вытворцаў і г.д.), то сама яна развіваецца толькі і выключна ў барацьбе з ім (рамяством). Іншымі словамі, рамяство і капіталістычная вытворчасць – гэта вытворчыя арганізмы-антаганісты: там, дзе расцвітае адно, не можа развівацца другое.

Праблемам самакіравання беларускіх гарадоў, а таксама дзейнасці магістратаў у XIV – XVIII стст. прысвечана праца беларускага даследчыка А. Цітова [30].

Пытанні, звязаныя з дзейнасцю магістратаў, разглядаліся і гісторыкамі права. У.А. Шаўкапляс, напрыклад, займаўся вывучэннем самакіравання беларускіх гарадоў на аснове магдэбургскага права [31]. У працы А.Ф. Вішнеўскага разглядаюцца пытанні станаўлення і развіцця дзяржавы і права на тэрыторыі Беларусі з IX да пачатку XX ст., а таксама гісторыі гарадскога самакіравання [32]. Матэрыял па гісторыі гарадскога заканадаўства Беларусі ўтрымліваецца і ў працы

беларускіх даследчыкаў М.У. Сільчанкі і І.А. Басюка [33]. У працы Я.А. Юхо даецца гісторыка-прававы аналіз гарадскога заканадаўства Беларусі ў складзе Расійскай імперыі [34].

Значны фактычны матэрыял па гісторыі гарадоў Беларусі даследуемага перыяду ўтрымліваецца ў манаграфіях А.М. Лютага [35], А.Э. Лютай [36]. Ролі мястэчак у сацыяльна-эканамічным і культурным развіцці Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. прысвечана даследаванне І.В. Соркінай [37]. У 2006 г. у Гродна была праведзена навуковая канферэнцыя, прысвечаная гісторыі гарадоў і мястэчак Беларусі ў кантэксце палітыкі, эканомікі, культуры [38], на якой быў падведзены своеасаблівы вынік па праблеме гісторыі ўрбанізацыі Беларусі і намечаны задачы далейшых даследаванняў.

Удзельнікі канферэнцыі і яе арганізатары прыйшлі да высновы, што асаблівай увагі заслугоўваюць пытанні ўплыву ўрбанізацыі на нацыятворчыя працэсы сярод беларусаў, бо менавіта ўрбанізацыя ўкшталкавала сучасныя нацыі і нацыянальныя дзяржавы, а гарады з’яўляюцца своеасаблівымі лабараторыямі па самасцвярджэнні і самавыжыванні нацый. Пэралік актуальных пытанняў, звязаных з гісторыяй гарадоў Беларусі, можа быць доўгім, але ўсім зразумела, што настаў час стварэння калектыўнай мнагатамнай працы, у якой усебакова будуць даследаваны шматлікія праблемы працэсу ўрбанізацыі ў нашай краіне.

Літаратура і крыніцы

1. Антонович В.Б. Архив Юго-Западной России. Киев, 1859-1911. Ч. 1-8; Грушевский А.С. Повинность городской работы в Великом княжестве Литовском. Пг., 1914; Любавский М.К. Литовско-русский сейм. М., 1900 и др.

2. Антонович В.Б. Исследование о городах Юго-Западного края // Монография по истории Западной и Юго-Западной России. Киев, 1885. Т. 1; Владимирский-Буданов М.Ф. Немецкое право в Польше и Литве. СПб., 1868.

3. Семенов П.П. Полное географическое описание нашего отечества. СПб., 1905. Т. IX; Семенов В.П. Живописная Россия. СПб., 1883. Т. 3.

4. Муллов П.И. Историческое обозрение правительственных мер по устройству городского общественного управления. СПб., 1864. – 196 с.

5. Дитятин И.И. Устройство и управление городов России: В 2 т. СПб., Ярославль, 1875-1877. – 507 с.; Калинин В.Д. Из истории городского самоуправления в России (XVII – начало XX вв.). М., 1994. – 92 с.; Кизеветтер А.А. Городовое положение Екатерины II 1785 г. М., 1909. – 473 с.; Пажитнов К.А. Городское и земское самоуправление. СПб., 1913. – 115 с.; Плошинский А.О. Городское или среднее состояние русского народа в его историческом развитии (от начала Руси до новейшего времени). СПб., 1852. – 286 с.; Рындзюнский П.Г. Городское гражданство дореформенной России. М., 1958. – 558 с.

6. Довгялло Д.И. Город Лепель. Витебская губ. // Виленский календарь на 1905 год. Вильна, 1904; Ён жа. Друя, заштатный город Виленской губернии // Памятная кн. Виленской губернии на 1907 год. Вильна, 1906; Доўнар-Запольскі М. Сацыяльна-эканамічная структура Літоўска-Беларускае дзяржавы ў XVI – XVIII стагоддзях // Гіст.-археал. зб. 1927. № 1; Пічэта У. Эпоха гарадской гаспадаркі на Беларусі // Полымя. 1925. № 6; Ён жа. История сельского хозяйства и землевладения в Белоруссии. Минск, 1927 и др.

7. Энциклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1996. Т. 3. – С. 289.

8. Абецэдарскі Л.С. 3 гісторыі руска-беларускіх сувязей у XVII ст. // Весці АН БССР. 1955. № 6. С. 27-36; Драгун Ю.И. Орша: Историко-экономический очерк. 2 изд. Мн., 1967; Загорюльский Э.М. Общая планировка и застройка раннефеодального города на территории БССР по археологическим данным // Труды Ин-та ист. АН БССР. Вып. 3. Досоветский период, 1958; Игнатенко А.П. Ремесленное производство в городах Белоруссии в XVI – XVIII вв. Мн., 1963; Карпачоў А.М. Эканамічнае развіццё Мінска ў XVIII стагоддзі // Весці АН БССР. Сер. Грамад. навук. 1962. № 2; Копыцкий З.Ю. Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в. Мн., 1966; Мялешка В.І. Да пытання аб зараджэнні капіталістычных адносін у гарадской дробнай прамысловасці Беларусі першай палавіны XVIII ст. (На матэрыялах горада Магілёва) // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1959. № 2.

9. Грицкевич А.П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI – XVIII вв. Мн., 1975.

10. Грицкевич А.П. Слуцк: Исторический очерк. Мн., 1960; Мялешка В.І. Указ. твор. – С. 90-91; Романовский Н.Т. Развитие мануфактурной промышленности в Белоруссии (вторая половина XVIII – первая половина XIX века). Мн., 1966.

11. История Минска. Мн., 1957; Полоцк: Исторический очерк. Мн., 1962; Гродно: Исторический очерк. Мн., 1964; Могилев: Исторический очерк. Мн., 1959 и др.

12. Адашик Ф.И. Экономическое развитие белорусского города в XVII – первой половине XIX века (на материалах Витебска). Мн., 1969.

13. Игнатенко А.П. Указ. твор.

14. Там жа. – С. 20.

15. Копыцкий З.Ю. Указю твор. – С. 119.

16. Гісторыя Беларускай ССР. Мн., 1972. Т. 1. – С. 479-506.

17. Чепко В.В. Города Белоруссии в первой половине XIX в.: Экономическое развитие. Мн., 1981.

18. Вишневский А.Ф. Сельскохозяйственные занятия и отхожие промыслы горожан Белоруссии в 30-50-е гг. XIX ст. // Сборник научных трудов аспирантов (Минский педагогический институт им. А.М. Горького). Мн., 1972. – С. 55-76; Ён жа. Внутренняя торговля городов Белоруссии в 30-50-е гг. XIX в. // Вопросы истории. Мн., 1972. – С. 6-8; Ён жа. Ремесленное производство городов Белоруссии в первой половине XIX в. // Материалы научной конференции аспирантов. Баку, 1973. – С. 87-93; Ён жа. Ярморочная торговля городов Белоруссии в период кризиса феодализма (30-50-е гг. XIX в.) // Вопросы истории. Мн., 1974. Вып. 1. – С. 27-37; Ён жа. Мануфактурное производство городов Белоруссии в 30-50-е гг. XIX в. // Вопросы истории. Мн., 1975. Вып. 2. – С. 3-14.

19. Лютый А.М. Социально-экономическое развитие городов Белоруссии в конце XVIII – первой половине XIX в. Мн., 1987. – 181 с.

20. Швед В.В. Торговля Белоруссии в период кризиса феодально-крепостнических отношений (30-50-е гг. XIX в.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Мн., 1984.

21. Там жа. – С. 9-14.
22. Лютый А.М. Источники пополнения и роста городского населения Белоруссии в конце XVIII – 30-е годы XIX в. // Вопросы истории. Мн., 1981. – С. 48-58.
23. История рабочего класса Белорусской ССР: В 4 т. Мн., 1984. – С. 24.
24. Там жа. – С. 24-25.
25. Там жа. – С. 24.
26. Там жа. – С. 25.
27. Там жа. – С. 26.
28. Лютый А.М. Социально-экономическое развитие городов Белоруссии в конце XVIII – первой половине XIX века. Мн., 1987. – С. 149-156.
29. История рабочего класса Белорусской ССР. Т. 1. Мн., 1984. – С. 27.
30. Цітоў А. Вольныя беларускія месцы (самакіраванне ў нашых гарадах XIV – XVIII стст.). Мн., 1996. – 35 с.
31. Шелкопляс В.А. Минский городской магистрат в 1795 – 1805 гг. // Вестник БГУ. Сер. 3. Мн., 1972. Т. 2. – С. 68-73.
32. Вішнеўскі А.Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі (IX – пачатак XX ст.): Курс лекцый. Мн., 1996. – 205 с.
33. Сільчанка М.У., Басюк І.А. Асноўныя этапы беларускай дзяржаўнасці. Навучальны дапаможнік. Гродна, 2-е выданне, 1996. – 148 с.
34. Юхо Я.А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі: Вучэбны дапаможнік. Мн., 1990. – 270 с.
35. Люты А.М. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ў другой палове XVIII – першай палове XIX стагоддзя. Мн., 2004. – 320 с.
36. Лютая А.Э. Роль и место ремесла в процессе генезиса капитализма в Беларуси во второй половине XVIII – первой половине XIX в. Мн., 2006. – 108 с.
37. Соркіна І.В. Роля мястэчак у сацыяльна-эканамічным і культурным развіцці Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст.: дыс. ... канд. гіст. навук. Гродна, 1998.
38. Гарады Беларусі ў кантэксце палітыкі, эканомікі, культуры / Зборнік навуковых прац. Гродна, 2007.

Ключевые слова: расійская гістарыяграфія, айчыная гістарыяграфія, гісторыя Беларусі, гарады.

Лютая, А. Э. Расійская і айчынная гістарыяграфія гісторыі гарадоў Беларусі ў XVIII – першай палове XIX ст. / А. Э. Лютая, А. М. Люты // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі, новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША : матэрыялы рэсп. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 28 сак. 2008 г. : у 2 ч. / Беларус. дзярж. пед. ун-т. – Мінск, 2008. – Ч. 1. – С. 90–96.